

Kutadgu Bilig'deki sanı Edatı Üzerine

Vahit Türk*

Uluhan Özalan**

Öz

Medeniyet tarihimizin en önemli eserlerinden bir olan *Kutadgu Bilig* bugüne kadar birçok çalışmaya konu olsa da zengin bir içeriğe sahip olmasından dolayı bütün özelliklerinin tam olarak ortaya konulduğu söylenemez. Bu bakımdan, gerek kültür tarihi gerekse dil açısından, araştırmacıların dikkatine takılan nitelikleri yapılan yeni çalışmalarla gün ışığına çıkarılmaktadır. Bu çalışmada, *Kutadgu Bilig*'de araştırmacıların şimdiye kadar üzerinde durmadığı, aslen benzetme işleviyle kullanılan ve san- fiili üzerinde zarf-fiil ekinin kalıplaşması yoluyla oluşan *sanı* edatı ele alınacak, edatın eserde kullanımı, dilbilgiselleşme süreci ve kökenine dair bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Kutadgu Bilig, edat, sanı, sa- fiili, dilbilgiselleşme

Giriş

Sadece Türk dilinin değil aynı zamanda Türk medeniyet tarihinin en önemli kaynak metinlerinden biri olan *Kutadgu Bilig*, farklı sahalarda faaliyet gösteren birçok araştırmacının üzerinde çalıştığı bir eser olagelmıştır. Başta Reşit Rahmeti Arat olmak üzere çok sayıda bilim adamının yapmış olduğu bu çalışmalara rağmen *Kutadgu Bilig*, gözden kaçmış veya henüz bir sonuca bağlanmış birçok kültür tarihi ve dil meselesini içermesi bakımından bilim adamlarının çalışmalarına konu olmaya devam edecektir. Bu çalışmada, *Kutadgu Bilig*'de, bugüne kadar araştırmacıların üzerinde durmadığı, aslen benzetme işleviyle kullanılan “*sanı*” edatı ele alınacaktır.¹ Bu kelimenin “gi-

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü – İstanbul / Türkiye
vahitturk1@hotmail.com

** Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu – Bolu / Türkiye
uluhanoz@hotmail.com

bi” anlamı ve edat işleviyle kullanıldığını kabul edebileceğimiz örneği *Divanü Lûgati't-Türk*'te bir dörtlükte görmekteyiz:

Tosun münüp segirtsün
Esizliğin amurtsun

Itka keyik kaytarsun
Tutmuş *sanı* umnalım

(Tosuna binip seğirtsin, haşarılığını dindirsin, geyiğe köpeği saldırt-
sın, tutmuş *gibi*² umutlanalım.)

Ali Şir Nevayî'de de *sanı*'nın *sayı* kelimesi ile beraber “gibi” anlamı ve edat işleviyle kullanıldığını gösteren örnekler mevcuttur:

Sorup Ferhadnıng halini bir bir
İkev yığlap bu kılğan *sayı* takrir (*Ferhad ü Şirin*, 430, 120. beyit)

Sürüp Ferhad ilidin ilgerirek
Kirip urgan *sayı* gam içkerirek (*Ferhad ü Şirin*, 215, 9. beyit)

Gam yigünçe halime kanı köngül
Kim irür hala ölüg *sanı* köngül (*Lisanu't-Tayr*, 1181. beyit)

Dürğa tapkan *sayı* könglüng haslık
Bolgay asanrak sanga gavvaslık (*Lisanu't-Tayr*, 2518. beyit)

İr kirer ir *sanı*ğa himmet bile
İr irmes fahr eylegen zinet bile (*Lisanu't-Tayr*, 767. beyit)

Karahanlı Türkçesi döneminden önce *sanı* kelimesinin benzetme edatı olarak kullanıldığını gösteren bir örnek tespit edemedik. Türkçenin tarihî lehçeleri üzerine yapılan çalışmalarda *sanı*'nın bu şekilde kullanımını gösteren bir tespitin bulunmaması, kelimenin bu işlevle yaygın olarak kullanılmamasından kaynaklanıyor olmalıdır. Ancak, kelimenin yaygın olarak edat işleviyle karşımıza çıkmaması normal bir durum olarak değerlendirilmelidir. “Her kültür çevresinde yetişmiş kalem erbabı, Türkçe cümle yapısına bir “taş” ilave etmiş, bir *edat* kazandırmıştır. Çünkü dilimizdeki edatların büyük bir kısmı, isim ve fiil grubundaki kelimelerin oradan alınıp geçici *edat* durumunda kullanılması neticesinde meydana gelmiştir. Bu da daha çok yazar ve san'atkârlar tarafından yapılmıştır. Nitekim, yazı dilinde konuşma diline nispetle daha çok ve çeşitli *edatın* bulunması bu fikri destekler. Türkçeye hâkim büyük sanatçıların eserlerinde, ikinci sınıf yazarlara nispetle *edatların* çeşitliliği bu fikri kuvvetlendirir” (Hacıeminoğlu 1992: VIII).

“sa-” Fiilinin Ailesi

Çalışmamızda ele aldığımız *samı* edatının kökü olan ve kaynaklarda *sa-* “sayı say-” biçimiyle karşımıza çıkan kelime Türkçede çok geniş bir aileye sahiptir. Kelimenin, insanlık için temel bir bilgi olan “sayı say-” anlamından, zamanla soyut kavramları da karşılayacak şekilde bir anlam genişlemesine uğradığını ailenin diğer üyelerini incelediğimizde görmekteyiz:

<i>sa-</i>	1. say- 2. söyle-
<i>sag</i>	akıl, zeyreklik, anlayış
<i>saglan-</i>	uyanık ol-, selamlaş-
<i>saglantur-</i>	sakla-, muhafaz et-
<i>sağış</i>	sayış, sayma, rakam, numara
<i>sak</i>	özenli, dikkatli, itinalı
<i>sak-</i>	say-
<i>sakçı</i>	nöbetçi, muhafız
<i>sakı-</i>	besle-, ciddi ol-, bir şeye itina göster-, bak-
<i>sakıg</i>	ılgın, yalgın, serap
<i>sakım</i>	serap
<i>sakın-</i>	düşün-, plan kur-, endişelen-
<i>sakınç</i>	1. fikir, düşünce, niyet, tasavvur, istiğrak 2. sıkıntı, kaygı
<i>sakınçlıg</i>	düşünceli, fikir sahibi, endişeli
<i>sakıngu</i>	düşünce, tefekkür, düşünme
<i>sakınçsız</i>	endişesiz, düşüncesiz, tasasız
<i>sakımuk</i>	takvâ sahibi
<i>sakış</i>	düşünce, endişe, kaygı, hesap
<i>sakışçı</i>	hesap bilir, hesaptan anlar
<i>sakışsız</i>	düşüncesiz, saygısız, hesapsız
<i>sakla-</i>	sakla-
<i>saklan-</i>	sakın-, saklan-, çekingen ol-
<i>sakuş-</i>	birisini himayeye al-, muhafaza et-
<i>san</i>	1. san, sayı, hesap 2. add ü itibar 3. vücut, kaba baldır
<i>san-</i>	say-, san-, düşün-
<i>sana-</i>	say-, hesap et-
<i>sangar-</i>	bir şeyden say-, bir şeye nispet et-
<i>sangış</i>	sayım
<i>sansız</i>	sayısız, hadsiz, hesapsız
<i>say-</i>	say-

Saymak ve düşünmek arasındaki münasebeti, somut nesnelere sayma yoluyla belirlemenin devamı olarak zihinde yani soyut düzlemde de aynı işlevin sürdürülmesi ve dile de aynı sözlerle yansımaları olarak değerlendirmek gere-

kir. Bu bakımdan Arapça alıntı olarak Türkçede kullanılan hesap ve muhasebe sözlerinin hem somut hem de soyut anlamlar yüklenmiş olmasını hatırlamak gerekir (Türk 2006). Benzer şekilde, İngilizce *to count* fiili somut olarak “sayı saymak, sayısını belirlemek”, soyut düzlemde ise “varsaymak, addetmek” anlamlarında kullanılmaktadır. *sa-* ailesine mensup kelimeler arasında *sakinç, sakıngu, sakın, sakış, san- sag, sakı-, sakıg* kelimelerinin soyut düzleme ait anlamlar kazandığı görülmektedir.

Kutadgu Bilig'de sanı

Sanı kelimesi *Kutadgu Bilig'de* otuz beş yerde geçmektedir. Ancak dizinde aynı maddede gösterilen bu kelimeler arasında anlam ve işlev bakımından bir ayırım yapmak gerekmektedir³.

Söz konusu *sanı* kelimelerinden bir kısmı Türkçe *sa-n* “sayı” kelimesinin üzerine teklik üçüncü şahıs iyelik ekini almış şeklidir.

(1213) *şamu nengke vaqt ol küni belgüüg
nefes tın tokıırqa sanı belgüüg
(Her şeyin bir vaktı vardır, günü bellidir; nefes alıp-vermenin sayısı bellidir.)*

(2225) *bitig bilmez erse apa o lanı
negü bilgey erdi yıl ay kün sanı
(İnsanoğlu yazı bilmese idi, yıl, ay ve gün sayısını nasıl bilirdi.)*

(2775) *yıl ay öđ bitise küni belgüüg
açıqlı adırtlı sanı belgüüg
(Yıl ay ve gün yazılırsa tarihi belli olur ve sayılar açık ve vâzıh olarak bilinir.)*

(5099) *kişi tip yorı lı telim bar sanı
kişige tusul u tilese şanı
(İnsanın diye gezen pek çok kimse var; bunların içinde insana faydalı olanını ararsan, nerede.)⁴*

Bu beyitlerde geçen *sanı* kelimesinin “sayı, sayısı” anlamında kullanıldığı görülmektedir. “Kaynaklarda *sa-* biçimiyle ve sayı saymak anlamıyla yer alan kelime, pek çok türemişiyile ve çeşitli anlam yükleriyle bütün tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanılmış ve kullanılmaktadır” (Türk 2006). *Kutadgu Bilig'de sanı* kelimesiyle birlikte *sansız* “sayısız” kelimesinin birçok yerde geçtiğini görmekteyiz.

Üzerinde duracağımız *sanı* ise yukarıda bahsettiğimizden farklı olarak “gibi” anlamına sahip olup benzetme işleviyle kullanıldığını tespit ettiğimiz bir

edattır. Arat, bu kelimeyi, günümüz Türkçesine yaptığı aktarmada bazı beyitlerde “gibi, benzer, benzeyen” kelimeleriyle karşılaşmıştır. Aşağıda verdiğimiz örnek beyitlerde geçen *sanı* kelimesinin “gibi” anlamı ve edat işleviyle kullanıldığı görülecektir. Bu bakımdan, Arat’ın günümüz Türkçesine aktarmalarını verirken *sanı*’yı sadece *gibi* edatıyla karşıladık.

- (211) kişi köngli tüpsüz tengiz teg turur
bilig yinçü *sanı* tüpünde yatur
(İnsan gönlü dipsiz deniz gibidir, bilgi inci *gibi* dibinde yatar.)
- (493) bilişmez kişiler *çara* u *sanı*
çara u yoriş yazsa söğme anı
(Tanıdığı olmayan insan kör *gibidir*, kör yolunu şaşırırsa, onu ayıplama.)
- (1386) apa o lanı körse arış *sanı*
örüg tur u bolmaz örügler *çanı*
(İnsanoğlu, bakarsan, bir kervan *gibidir*, konak yerinde devamlı kalınmaz, menziller nerede.)
- (1397) *çanı* tüş *sanı* boldı keçmiş kününg
ökünçte adın yoğ bu *çalmış* kününg
(Hani, geçmiş günün düş *gibi* oldu, kalan gününde pişmanlıktan başka bir şey yoktur.)
- (1412) budun *çoy sanı* ol begi *çoyçısı*
ba ırşak kerek *çoyça çoy* kütçisi
(Halk koyun *gibidir*, bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalı)
- (1484) sanga acetim bu körü bir muni
Süre idma bolgay yavalar *sanı*
(Senden dileğim şudur, ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma, yoksa yabancı diken *gibi* olur)
- (3001) bu barça ası *sanı* boldı tegim
ası *çılguç* edğü tut u begim
(Bunların hepsi gelir ve kâr *gibidir*, ey beyim, kâr getiren hoş tutulmalıdır.)
- (3673) rica avf bu iki *çanat sanı* ol
bu ikin uç u lı bulur köke yol
(Rica ile havf bu ikisi kanat *gibidir*, bu ikisi ile uçan göğe yol bulur)

- (4610) kişi köngli yuyka sırınç a *sanı*
 idi keğ küdeş sın a serme anı
 (Kişi gönlü sırça *gibi* incedir, ona çok dikkat et, kaba söz söyleme, kırılır.)
- (6437) kalın sü idisi ajunçı kıanı
 Süsin koğtı boldı kara yir *sanı*
 (Kalabalık ordu sahibi cihan beyi hani; ordusunu bıraktı, kara yer *gibi* oldu.)

Arat, yapmış olduğu aktarmada *sanı* kelimesini bazı beyitlerde “sayarak, farz ederek, say, sayılır, bil” kelimeleri ile karşılamıştır. Yani, *sanı*’yı bazı durumlarda “san-” fiilinin normal zarf-fil şekli olarak değerlendirmiştir. Kanaatimize göre, söz konusu beyitlerde geçen “*sanı*” kelimesi de üzerindeki ekle donuklaşmış sözlük unsuru olmaktan çıkarak gramerlik bir unsur durumuna gelmiştir. Türkçede pek çok örneğini görülen bu durumu “dilbilgiselleşme” terimiyle karşılama eğilimi vardır. Sanı kelimesi de donuklaşarak benzetme işlevli edat özelliği kazanmıştır. Dolayısıyla, Arat’ın “sayarak, farz ederek, say, sayılır, bil” ile aktardığı *sanı*’ları örneklerde gösterdiğimiz şekilde “*gibi*” edatı ile karşılamak mümkündür⁵.

- (266) aningda naru barsa yılkı *sanı*
 tilese munı tut tilese anı
 (Bundan başka ne varsa hayvan sürüsü *gibidir*; hangi tarafı istersen o tarafı tut)
- (712) keyik *sanı* devlet kışike tezig
 kıalı kelse bekle tuşa hem tizig
 (Saâdet insan için ürkek geyik *gibidir*, eğer gelirse sıkı tut, ayağına köstek vur)
- (1443) bu ajun tüşün ol sen arkış *sanı*
 tüşünde neçe bol a arkış küni
 (Bu dünya bir konaktır, sen kervan *gibisin*, bir kervan konakta ne kadar kalabilir)
- (1916) sözüg sözlemese sav altun *sanı*
 bakır boldı tildin çıkarsa anı
 (Söylenmeyen söz som altun *gibidir*; ağızdan çıkınca bakır olur.)
- (3431) sini kim söker erse öggil anı
 otun ol bolur sen tüzünler *sanı*
 (Sana kim sövse sen onu öv, o küstah olur, sen de asiller *gibi* olursun)

- (4353) bular ol sürüg koyka erkeç *sanı*
koyu başlasa sürse yolça köni
(Bunlar koyun sürüsünün koçu *gibidir*; başa geçip sürüyü
doğru yola götürsünler)
- (5080) tilin sözlemiş sözde yanmaz eren
sözinde yanı lı işiler *sanı*
(Erkek insan verdiği sözden dönmez; sözünden dönen kadın
gibidir.)
- (5314) tüpi yıl turur dünya ya mur *sanı*
Kelir ço layur az öçer terk üni
(Dünya fırtına ve yağmur *gibidir*; gelir, gürler, fakat çabuk
sükûn bulur)

Bir beyitte ise Arat kelimeyi “sırasına” diye aktarmıştır, ancak burada da kelimenin “gibi” anlamı ve edat işleviyle kullanıldığı görülür:

- (5780) ilig aldı körgil igiđti sini
anın boldung emdi kişiler *sanı*
(Hükümdar seni aldı, terbiye etti, bu sayede imdi sen diğerle-
ri *gibi* oldun.)

“san-” Fiilinin Dilbilgiselleşmesi

Dilbilgiselleşme (grammaticalization) terimi Batı’da 20. yüzyılın başlarından beri kullanılmasına ve bu zamandan beri üzerinde önemli bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen Türkiye Türkolojisinde kullanım alanı bakımından yaygınlık kazanmamıştır⁶. *Dilbilgiselleşme* “dildeki bazı kelimelerin büyük ölçüde gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşmeleri/kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel işlev yüklenmeleri” şeklinde tarif edilmektedir (Demirci 2008). Yani, *dilbilgiselleşme* dildeki anlam unsurlarının zamanla tasvirî fiil, zaman eki, edat, bağlaç vs. gibi görev unsurları olarak (da) kullanılmaya başlanmasıdır. Dilbilgiselleşmeye uğrayan anlam unsurları bağımsız morfemler olarak dilde kullanılmaya devam edebilirler.

Türk Dilinde “yat-, otur-, yürü-” fiillerinin bir eylemin devam ettiğini göstermekle görevli morfemler haline gelmesi veya “er-, tur-, bol-” fiillerinin cevher fiili göreviyle kullanılması *dilbilgiselleşme* olayının örnekleridir.

Anlam unsurlarının görev unsuru olarak kullanılması diğer dillerde de görülmektedir. Mesela, İngilizcede *to will* “iste-” fiili gelecek zamanı gösteren yardımcı fiil olarak, *to need* “ihtiyacı ol-” fiili ise bir eylemin gereklilik görünüşüyle ortaya çıkmasını sağlayan yardımcı fiil olarak kullanılır.

Bizim tespitimize göre *san-* fiili de dilbilgiselleşme neticesinde edat göreviyle kullanılan bir morfem haline gelmiştir. Zaten Türkçede edatların bir bölümünün kelimelerin üzerindeki ekle donuklaşmalarıyla, yani dilbilgiselleşmeye uğramalarıyla meydana geldiği bilinmektedir. Bu bakımdan *san-* fiilinin dilbilgiselleşme sürecine ve kökenine dair ilk olarak şu iki ihtimal akla gelir:

a. *Dizinde madde başı olarak verilen san "benzeme" kelimesi üzerine teklik üçüncü şahıs iyelik ekinin gelmesi ile meydana gelmiştir.*

b. *san- fiilinin üzerine gelen zarf fiil ekiyle oluşmuştur.*

*Kutadgu Bilig'*de "*yinçü sanı*" örneğinde görülen sanı kelimesinin eserde yaygın olarak kullanıldığını belirten Clauson kelimeyi Farsça "tarz, benzeme" anlamına gelen *sān* kelimesine dayandırmaktadır (Clauson 1972: 831). Türkçede çok geniş bir kavram alanına ve kelime ailesine sahip olan *sa-* fiilinin türemişleri arasında "benzer" anlamına gelen bir kelimeye rastlanmaması ilk başta *san* kelimesinin alıntı olması ihtimalini akla getirirse de *Kutadgu Bilig'*de alıntı unsurların nadir olarak görülmesi edat işleviyle kullanılan bir kelimenin kökünü Farsçaya dayandıran bu görüşü şüpheyle karşılamamıza yol açmaktadır. Sadece iki beyitte *teg* edatıyla sentaktik çekime giren, dolayısıyla donuklaşmış bir yapı olarak değerlendirilemeyecek olan *sanı* kelimelerinin, metinlerde *teg* edatından önce zarf-fiil şekillerinin görülmemesinden dolayı, diğerlerinden farklı olarak *san+ı* yapısında olduğu düşünülebilir.

(2610) ba ır saḡ tapu ı ba ır sanı teg
ba ırda yaḡınraḡ yürek kanı teg
(İçten baḡlı hizmetkâr insanın baḡrı gibidir; belki de baḡrından daha yakın yürek kanı gibidir.)

(2684) bu a zıng mi ali üngr sanı teg
szng ıḡsa andın seher tanı teg
(Bu aḡız bir in gibidir; szn oradan çıkarsa, seher yeli gibi olur)

Ancak, az önce de belirttiğimiz gibi *Kutadgu Bilig'*de alıntı kelimeler nadir olarak görülür. Bir kelimenin üzerindeki ekle donuklaşması, dilbilgiselleşme neticesinde görev unsuru hâline gelmesi birdenbire meydana gelecek bir olay değildir. Yani, yardımcı unsur-asıl unsur ilişkisinin unutulması bir süreç gerektirir. Dolayısıyla alıntı bir kelimenin bu şekilde edatlaşması için o kelimenin edat hâline gelmeden önce dilde müstakil olarak veya üzerindeki ekle bir müddet kullanılması lazımdır. Köktürk ve Uygur metinlerinde kelimenin böyle bir süreçten geçtiğini tanımlayacak örnekler mevcut değildir.

Bu yüzden, edatın san- fiili üzerinde zarf-fiil eki kalıplaşmasıyla meydana gelmiş olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca, “gibi” anlamı “sanarak, öyle sayarak, benzeterek vb.” anlamlarına yakındır. san- fiili üzerindeki zarf-fiil ekiyle “sanarak, öyle sayarak” anlamında kullanılırken, zamanla aradaki kelime-ek ilişkisi unutulmuş “gibi” anlamıyla ve edat işleviyle kullanılmaya başlanmıştır. Yukarıda Nevayî den verdiğimiz örneklerde de sayı kelimesinin benzetme edatı olarak kullanılması san- ve say- fiillerinin arasındaki anlam yakınlığını ve zarf-fiil ekiyle kazandıkları fonksiyon ortaklığını göstermesi bakımından önemlidir. İsim ve fiillerin semantik yapısıyla dilbilgiselleşme süreci sonunda kazanacakları işlevleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Mesela, “yürü-” fiili sahip olduğu semantik yapısına paralel olarak, zaman içinde “bir eylemin devam ettiğini göstermekle görevli morfem” haline gelmiştir. “er-, tur-, bol-” fiilleri de yine semantik özelliklerinden dolayı dilbilgiselleşme sürecinde cevher fiili görevini üstlenebilmiştir. Başka dillerde de var oluşu ifade eden fiillerin cevher fiili olarak kullanılabilmesi, kelimelerin dilbilgiselleşme süreci sonunda kazanacağı görevlerin anlamları tarafından tayin edildiğini göstermektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi san- fiili, üzerindeki zarf-fiil ekiyle, dilbilgiselleşme sonucunda “benzetme edatı görevi” üstlenebilecek anlam özelliğine sahiptir.

“sanı” Edatının Sınırlandırma İşlevi

Bazı edatların hem karşılaştırma hem de sınırlandırma işlevine sahip olduğu bilinmektedir. Mustafa Öner, yapmış olduğu çalışmada hem karşılaştırma hem de sınırlandırma işleviyle kullanılan edatlar arasındaki bağlantıyı şu şekilde göstermiştir:

A. kişi	at		teg	bardı
B. kişi	at	ka	teg	bardı
<i>I. varlık</i>	<i>II. Varlık</i>	<i>görev</i>	<i>elemanı</i>	<i>hareket</i>

A formülü karşılaştırma ilişkisini, B formülü ise sınırlandırma ilişkisini göstermektedir. İki formül arasındaki tek fark ikinci isim ile görev elemanının morfolojik bağlantısıdır. B formülünde, I. ismin II. isme yönelmesi (datif) iki varlık arasındaki mesafeyi başlatırken, bu ekten sonra gelen edat ise bu mesafenin sonunu belli etmekte, “sınırlandırmaktadır”. Sınırlandırma dilde daha geç bir devreye ait kuruluş olabilir. Yani semantik ve morfolojik bakımdan daha basit (ilkel) olan yapıdan (karşılaştırma: A), daha karmaşık olana doğru bir geçiş olmuştur. Bunu, “aslen karşılaştırma yapan edatların, daha sonra sınırlandırma fonksiyonuyla da karşımıza çıkması” şeklinde yorumlayabiliriz (Öner 2003).

Kutadgu Bilig'de aslen benzetme işleviyle kullanılan *sanı* edatı bir örnekte sınırlandırma işleviyle karşımıza çıkmaktadır. *Bu durum sanı kelimesinin san-fiilinin normal zarf-fiil şekli olmadığına, dilbilgiselleşmeye uğrayarak edatlaştığının morfolojik kanıtıdır.* Ayrıca, edatın sadece bir örnekte sınırlandırma işleviyle karşımıza çıkması, Öner'in sınırlandırma işlevinin daha geç bir devreye ait olabileceği görüşünü destekler niteliktedir.

(1201) to u lı tirigler ölümke sanı
ölümke to u lı tirig kim çanı

Arat beyiti şu şekilde aktarmıştır: “Doğan her canlıyı ölecek bil; ölmek için doğanlardan diri kalan hani, kim var.” Kanaatimize göre bu beyitte ölüm kelimesinin *sanı* edatına yönelme hâli eki ile bağlanması edata sınırlandırma işlevi kazandırmaktadır. Yani, beyiti şu şekilde yorumlamak da mümkündür: “Doğan her canlı ölene kadar (yaşar); ölmek için doğanlardan diri kalan hani”.

Sonuç

Kutadgu Bilig'de aslen benzetme, sadece bir örnekte sınırlandırma işleviyle kullanılan bir *sanı* edatı mevcuttur. Eserde geçen bütün *sanı* kelimelerinin dizinde aynı madde içinde verilmesi de bu bakımdan doğru değildir. Türkçe sa-n “sayı” isminin teklik üçüncü şahıs iyelik eki almış şekli olan *sanı* “sayısı” kelimesi ile san- fiilinin üzerindeki zarf-fiil ekiyle donuklaşarak oluşan *sanı* “gibi” edatı dizinde aynı yerde gösterilmemelidir.

Açıklamalar

- ¹ *Kutadgu Bilig'de* edat işleviyle kullanıldığı tespit edilen başka kelimeler de vardır (bk. Li, Yong-Song (1997). “*Kutadgu Bilig'de* Gözden Kaçan İki Son Takı: körü ve sayu Üzerine”. *Türk Dilleri Araştırmaları* (7): 233-260).
- ² Atalay, Besim (2006). *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi III*. Ankara: TDK. Yay. Aktarmada *sanı* “sanarak” karşılığıyla verilse de “gibi” anlamıyla fiil ve tamlayıcısı arasında ilişki kurduğu da düşünülebilir.
- ³ Semih Tezcan *Kutadgu Bilig* indeksinde yapılması gereken düzeltmeleri ele aldığı çalışmasında *sanı* kelimesine değinmemiştir (bk. Tezcan, Semih (1981). “*Kutadgu Bilig* Dizini Üzerine”. *TTK Belleten* (178): 23-78).
- ⁴ Son iki örnek beyitte, Arat “*sanı*” kelimelerini sayısı anlamıyla günümüz Türkçesine aktarmamıştır. Fakat bunları “sayısı” olarak aktarmak da mümkündür.
- ⁵ Arat'ın yaptığı aktarmada, günümüz okuyucusunun daha iyi anlayabilmesi için, zaman zaman kaynak metinden uzaklaştığı görülür. Bizim bu örneklerde *sanı*'yı “gibi” ile karşılamamızdaki amaç ikisi arasındaki anlam ve işlev yakınlığını göstermektir.

- ⁶ *Dilbilgiselleşme* (grammaticalisation) terimini ilk olarak kullanan Fransız dilbilimci Antoine Meillet'dir. Bu konu daha sonra Batı'da farklı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Genel olarak *dilbilgiselleşme* konusunu ele alan çalışmalardan ikisi; HOPPER, Paul J. and Elizabeth Class Traugott (2000). *Grammaticalization*, Cambridge University Press, LEHMAN, Christian (2002). *Thoughts on Grammaticalization*, (Second revised edition-Online Copy). Türkiye'de *dilbilgiselleşme* konusunu ana hatlarıyla ele alan önemli bir çalışma Kerim Demirci tarafından yapılmıştır; Demirci, Kerim (2008). "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme". *Bilig* (45): 131-146. Demirci bu çalışmasında *dilbilgiselleşme* teriminin ortaya çıkışını ve zaman içinde araştırmacılar tarafından ele alınış biçimini verdiği için çalışmamızda bu konuya girmiyoruz.
- ⁷ sa- kelimesinin türemişleri için bk. Türk, Vahit (2006). *Türkçede Beyin Faaliyetleri İle İlgili Sözlere* (Ög-, Sakın-), I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı: İzmir.

Kaynaklar

- Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III-İndeks*. İstanbul: TKAE Yay.
- _____, (1997). *Kutadgu Bilig I-Metin*. Ankara: TDK. Yay.
- _____, (1998). *Kutadgu Bilig II-Çeviri*. Ankara: TTK. Yay.
- Atalay, Besim (2006). *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi III*. Ankara: TDK. Yay.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Clauson, Gerard (1972). *An Etimological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Demirci, Kerim (2008). "Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme". *bilig* 45: 131-146.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB Yay.
- Li, Yong-Song (1997). "Kutadgu Bilig'de Gözden Kaçan İki Son Takı: körü ve sayu Üzerine". *Türk Dilleri Araştırmaları* 7: 233-260.
- Öner, Mustafa (2003). "Edatların Karşılaştırma ve Sınırlandırma Bağlantıları" *TDAY Belleten* (1999 I-II): 147-157.
- Tezcan, Semih (1981). "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine". *TTK Belleten* 178: 23-78.
- Türk, Vahit (2006). "Türkçede Beyin Faaliyetleri İle İlgili Sözlere (Ög-, Sakın-)" I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı. İzmir.

On the Postposition of *sanı* in *Kutadgu Bilig*

Vahit Türk*

Uluhan Özalan**

Abstract

Although *Kutadgu Bilig*, which is one of the most important works of the history of Turkish civilization, has been the subject of many studies, it can be claimed that, due to its rich content, all of its properties have not been put forward yet. Accordingly, its qualities that have escaped from researchers' attention are gradually being brought to light. The present study focuses on the postposition of *sanı*, which primarily functions as an analogy and which is formed with the verb *san-* "to assume, to suppose" and the gerund suffix *-ı*. The study provides information on its usage in the work, the process of its grammaticalization, and its etymology.

Keywords

Kutadgu Bilig, postposition, *sanı*, the verb *sa-*, grammaticalization

* Prof., Dr., İstanbul Kültür University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – İstanbul / Turkey
vahitturk1@hotmail.com

** Dr., Abant İzzet Baysal University, School of Foreign Languages – Bolu / Turkey
uluhanoz@hotmail.com

